

הרב אורי רדמן

עיון במהות הגרות במשנתו של הרב שאול ישראלי

■ הקדמה: גיור דתי-לאומי וגיור דתי-
חברתי; פרשת "האח והאחות" ■ משמעות
התנהגותו של הגר בדרכי ישראל ■ שלוש
גישות בהסבר חזקת הגרות בפרשת "האח
והאחות": שיטת הרב אלישיב; שיטת הרב
ישראלי; שיטת הרב ז'ולטי; סיכום עמדות
הפוסקים ■ סיכום ■ נספח

הקדמה

גיור דתי-לאומי וגיור דתי-חברתי

במאמר בנושא הגיור¹ הרב שג"ר מציג שתי התייחסויות לעניין קבלת המצוות בתהליך הגיור: קיום מצוות הנובע מתוך הכרה דתית-אמונית, וקיום מצוות הנוהג מתוך השתלכות חברתית. בדבריו הוא מציג את שיטת הרב פיינשטיין:

היהדות עצמה מוגדרת כצורת התנהגות, והגר עצמו מתחייב רק להתנהגות ולא לאמונה כזאת או אחרת, ואפילו לא לחובת התנהגות נורמטיבית כזאת או אחרת! דבקונו אינה בתוכן היהדות אלא בהתנהגות היהודית. המניע [ההדגשות במובאות כאן ובהמשך הן שלי - א"ר] למעשים אינו חשוב ואולי גם אינו יכול להיות ידוע לזולת. העשייה חשובה. לפיכך הגר אינו נדרש להיות בעל הכרה

1 הרב שמעון גרשון רוזנברג "אמונה וברית: הגיור לפי שיטת הרמב"ם ופוסקי זמננו" זאת בריתי - גרות, חילון, נישואין אזרחיים 15 (הרב זוהר מאור עורך, התשע"ב).

דתית, וגם לא בעל ידע הלכתי, אלא להצטרף לקיום המצוות הנהוג בחברה היהודית הדתית הנתונה.²

ההשתלבות בתוך מערכת החיים היהודיים – דבקות בחברה ובקהילה הדתית – דורשת התנהגות נורמטיבית יהודית כפי שרבני ישראל מבינים אותה. תוכן דברי הרב שג"ר הוקצנו בדברי ר' איצ'לה מפוניבז' (זכר יצחק, קונטרס אחרון, סימן א), הסובר שמגורו של הלל את אותו נכרי שהצהיר כי אינו מאמין בתורה שבעל פה (שבת לא ע"א), ולפי פירוש רש"י (שם, ד"ה גיירה) ש"סמך על חוכמתו שסופו שירגילנו לקבל עליו... שלא היה כופר בתורה שבעל פה אלא שלא היה מאמין שהיא מפי הגבורה", ניתן להסיק "דגם אם מקבל עליו לקיים המצוות משום שישראל מקיימים אותם הוי גר". כלומר, גם התנהגות דתית חסרת אמונה שלמה ואמתית – כגון שאינו מאמין בתורה שבעל פה – היא גרות, כי עצם ההשתלבות בעם ישראל וההתנהגות כמוהו נחשבות גרות.

לעומת הבנה זו הרב שג"ר מציב את הבנתו של הרב אונטרמן, הרואה בקבלת המצוות על ידי המתגייר את הביטוי לגיור, הנובע מתוך תהליך אמוני שהוא עבר. וכדברי הרב שג"ר:

תפיסת הזהות היהודית של הרב אונטרמן משקפת תפיסה לאומית. הוא מגדיר את קבלת המצוות כרצון "להידבק בדת קודשנו ובאומה הישראלית ובעתידה"... בדברים אלו יש שוני כפול מתפיסת היהדות של הרב פינשטיין: ראשית, ההתקשרות לעם היהודי מופיעה כאלמנט נפרד הנוסף על ההתקשרות לדת. בתפיסת הרב פינשטיין אין, ואף לא יכולה להיות, הפרדה כזאת... לפי תפיסתו [של הרב פינשטיין] ההתחייבות לנהוג ככל היהודים אינה נובעת מתפיסת הגיור כהצטרפות לחברה היהודית, אלא מזיהויה של הצטרפות זו עם ההצטרפות לדת היהודית. הרב אונטרמן מפרש את שמירת השבת ואת המצוות האחרות כיסודות הדת, ולא כסימני אורח החיים היהודי או מנהג היהודים... [הוא משתמש] במונחים של הצטרפות ללאום היהודי ולדת היהודית, מונחים בעלי אופי מוסדי-אידיאלי, ולא חברתי.³

גם הרב ישראלי במאמרו "גר שנתגייר כקטן שנולד, תכנו ומהותו" (חוות בנימין, סימן סז) סבור שההזדהות הלאומית היא הבסיס לגיור. נראה כי דעתו זהה לשיטת הרב אונטרמן בכך שהמתגייר אינו מצטרף לחברה שומרת המצוות בישראל אלא לעם עצמו,

2 שם, עמ' 81.

3 שם, עמ' 88.

עיון במהות הגרות במשנתו של הרב שאול ישראלי

וההצטרפות לעם ולדת היא הצטרפות מתוך הכרה באידאה. שמירת המצוות היא פרי האמונה בא־לוהי ישראל ומימושה בהצטרפות לעם ישראל.

הוויכוח דלעיל משליך על הבנת תפקיד בית הדין בדרישתו ל"קבלת מצוות" מן המתגייר. הרי ברור שהגיור האידאלי הוא גיור של אדם המגיע להכרה ואמונה שלמה בא־לוהי ישראל ומתחייב לשמור את כל המצוות. ההבנות השונות מתרכזות בשאלה אם תפקיד בית הדין הוא להבחין בלידתו הנפשית מחדש של המתגייר – לידה אמונית, המחוללת את הזדהותו עם האידאה של העם ושל התורה ואת רצונו להתגייר – או שתפקיד בית הדין הוא לברר אם המתגייר יוכל לעמוד בהתחייבותו העתידית, התחייבות מעין משפטית, לשמירת המצוות.⁴ כמוכן, דברינו אינם עוסקים במצב של בדיעבד שבו קיבלו גר ללא התחייבות לשמירת מצוות או שהוא אינו מקיים מצוות אף שהתחייב לכך. במקרים כאלה קיבלו כמעט כל הפוסקים את דברי הרמב"ם (משנה תורה, איסורי ביאה, פרק יג, הלכה יז) "שחוששין לו", כלומר, יש להימנע מלהינשא לו שמא לא חל גיורו,⁵ ומכל מקום הגרות חלה.⁶

פרשת "האח והאחות"

בדברים להלן אנסה לנתח את שיטת הרב ישראלי בפרשת "האח והאחות".⁷ פרשה זו הציבה בפני פוסקי ההלכה את השאלה כיצד לפסוק במקרה שבו טען מי שבעברו

4 הביטויים "לידה" ו"משפט" בהקשר לתהליך הגרות לקוחים ממאמרו של הרב אהרן ליכטנשטיין "גרות: לידה ומשפט" תורה שבעל פה יג [עמ' פב (התשל"א)].

5 על המשמעות המעשית של החשש בגר שאין טיב גיורו ידוע, ראה דברי הרב יוסף דוב סולובייצ'יק ברשימות שיעורים על מסכת יבמות (התשע"א, עמ' תפא), הסבור שנמנעים מלהתחתן עמו, ושהוא אינו כלול במצוות אהבת הגר כל עוד לא התבררה צדקותו. בשו"ת דעת כהן (סימן קנד) כתב שהחשש הוא לעניין שיהיה נאמן על האיסורים כישאל, ובשו"ת זכר יצחק (קונטרס אחרון, סימן א, אות כג) כתב שבעקבות החשש בית דין הגדול היה נמנע מלאפשר להם להקריב קרבן גרות.

6 לדעת רוב הפוסקים, בדיעבד גרות תופסת תמיד אלא אם יש אומדנא דמוכח שהמתגייר לא התכוון לשמור מצוות. מדברי הראי"ה קוק (שו"ת דעת כהן, סימן קנג), הכותב: "אבל כל זמן שהייתה הקבלה בפה כראוי, יש לומר שאין לנו עניין עם דברים שבלב, שאינם דברים כלל. ואפילו אם יבא אליהו ויגיד לנו שהיה בלבבו אחרת מאשר בפיו, אין לנו עסק כלל עם דברים שבלב", וכן מדברי הרב הרצוג (הרב יצחק אייזיק הלוי הרצוג "שאלה בדבר גירות" מזכרת 48 [הרב יוסף שלמה זין והרב זרח ורפהטיג עורכים, התשכ"ב], עמ' 50), נראה שאף אם יש אומדנא דמוכח שהמתגייר לא התכוון לשמור מצוות – הגרות תופסת.

7 על השתלשלות האירועים בפרשת האחים לנגר ועל הפולמוס הרבני בעקבותיו, ראה הרב איתם הנקין הי"ד "זה פאליטיק לא הלכה" – הרב שלמה גורן, פרשת 'האח והאחות' והרב יוסף אליהו הענקין" אסיף א 329 (התשע"ד). הפולמוס סביב ייחוסם של האחים נגע בשאלות רבות, הן שאלות חברתיות הן שאלות הלכתיות. אמם של האחים לנגר הייתה נשואה לאברהם בורקובסקי (נכרי מלידה), אך לפני שקיבלה ממנו גט פיטורין היא ילדה את ילדיה (האח ואחות) מאוטו לנגר. השאלה ההלכתית המרכזית שהתחבטו בה הפוסקים הייתה אם בורקובסקי אכן התגייר ואם גרותו תופסת, וזה תוקף הדין להלן.

היה גוי, כי הוא התגייר אך לא ידע לומר אצל מי הוא התגייר (ואף אם כן היה אומר זאת, לא ניתן היה לברר אם אמת בדבריו), וכן כיצד להתייחס לטענתו כי הוא שומר חלק מהמצוות, כגון ביקור בבית הכנסת והנחת תפילין, אף שלא ידע לתאר נכון כיצד יש לקיים את מצוות הנחת תפילין וכיצד להשלים כהלכה את הפסוק "שמע ישראל". במהלך גביית העדויות התברר כי יש עדויות סותרות בנוגע לשאלה אם לאחר "גיורו" הוא נישא כהלכה על ידי רב קהילת לוקוב בפולין, אך היה ברור שהוא התגרש מאם האחים בגט פיטורין שנעשה בבית דין (לאחר שהילדים מבעלה השני נולדו).

מתוך הנחה, שתתברר להלן, שאף אדם שהיה ידוע כנכרי ועתה שומר מצוות, מחזקים אותו כישראל ומניחים ששמירתו את המצוות נובעת מכך שבעבר הוא התגייר, ומכל מקום אין מאפשרים לו לישא אישה ישראלית, התעוררה השאלה לפני הדיינים שדנו במקרה זה, אם גם שמירת מצוות באופן חלקי מהווה הוכחה לכך שהוא התגייר בעברו. כפי שיתברר להלן, מהותה של השאלה היא: כיצד להגדיר את אותה השתלכות בעם ישראל – האם ההשתלכות היא דתית-חברתית או דתית-אמונית?

משמעות התנהגותו של הגר בדרכי ישראל

מוקד הדיון בפרשת "האח ואחות" נסוב סביב סוגיית הגמרא (יבמות מה ע"ב) על "ההוא דהו קרו ליה בר ארמייתא", מכיוון שאמו הוחזקה כנכרית ולכן סברו שהוא נכרי. רב אסי התייחס אליו כאל ישראל, שהרי "מי לא טבלה [אמו] לנידותה?". הראשונים נחלקו בהסבר דבריו: איך ייתכן שטבילת נכרית לנידותה, הנעשית בלילה ולא בפני בית דין, תיחשב טבילת גרות? התוספות (שם, ד"ה מי לא) סבורים כי טבילתה לנידותה היא טבילת גרות מכיוון שאמנם הטבילה לא נעשתה בפני בית הדין, אבל היא נבעה מהחלטת בית הדין לגייר אותה לאחר שקיבלה בפניו לקיים מצוות. לעומתם, הריטב"א (שם, ד"ה והא דאמרינן) סבר שהטבילה אכן נעשתה בנוכחות בית הדין עצמו, וממילא

מכיוון שתוכן המאמר הוא דיון במשנתו של הרב ישראלי, הדיון להלן יתמקד רק בדעות המתנגדות לפסקו של הרב גורן, על פי הנימוקים שהתפרסמו בספרו של הרב גורן פסק הדין בענין האח ואחות (התשל"ג, עמ' 156 ואילך), ומתוך מגמה להבנת שיטתו הייחודית של הרב ישראלי בהשוואה לדעות המחמירות של עמיתיו; וראה בנספח להלן דיון קצר בהבנת שיטת הרב גורן. דברי הרב בצלאל ז'ולטי ("גלוי דעת") התפרסמו בעיתון הפרדס מז, ו-ז (התשל"ג, עמ' 6-11). דברי הרב ישראלי התפרסמו גם בשו"ת משפטי שאול, סימן לט, אך שם הושמטו התייחסותו לעמדת הרב אלישיב והתייחסותו ליישום עמדתו ההלכתית במקרה של בורקובסקי. לכן, הציטוטים להלן יובאו מספרו של הרב גורן, שם דבריו מובאים במלואם.

עיון במהות הגרות במשנתו של הרב שאול ישראלי

ברור שתהליך הגיור נעשה כהלכתו. מכל מקום, הן התוספות הן הריטב"א סבורים שהטבילה לנידה היא טבילת הגרות.⁸

בהבנת שיטת הרמב"ם נחלקו האחרונים. מדבריו נראה כי טבילת הנידה במקרה זה אינה טבילת הגיור עצמה אלא רק הוכחה שאישה זו כבר טבלה לגרותה. וזה לשונו (משנה תורה, איסורי ביאה, פרק יג, הלכה ט):

גיורת שראינה נהגת בדרכי ישראל תמיד כגון שתטבול לנדתה ותפריש תרומה מעיסתה וכיוצא בזה, וכן גר שנוהג בדרכי ישראל שטובל לקריו ועושה כל המצות, הרי אלו בחזקת גרי צדק ואף על פי שאין שם עדים שמעידין לפני מי שנתגיירו. ואף על פי כן אם באו להתערב בישראל אין משיאין אותם עד שיביאו עדים או עד שיטבלו בפנינו הואיל והוחזקו עכו"ם.

ה"מגיד משנה" (שם) מפרש שהתנהגותה כישראלית השומרת מצוות מבררת שבעבר היה מעשה גרות, ומן הסתם הוא נעשה כהלכתו, אף שאין הוכחה לקיומו. התלבטותו של ה"מגיד משנה" היא אם ההתנהגות כישראל מצריכה גם טבילה (מנידה או קרי), שהיא גם אחד ממרכיבי הגרות, ובשילובה עם ההתנהגות כישראל יש הוכחה לגרות מושלמת.⁹ מכל מקום, לדעתו החזקה מבררת שאכן היה גיור,¹⁰ אך עדיין לא ברור מהי

8 הרי"ף כתב (יבמות טו ע"ב בדפי הרי"ף): "אי קשיא לך מההיא דרבי יוחנן דאמר גר צריך שלושה... וקיי"ל דהלכתא היא, לא קשיא, הא דרב אסי ודר' יהושע בן לוי [שאמרו כאמור: "מי לא טבלה לנידותה"] דייעבד הוא, דלא פסלינן לבריה... והא דר' יוחנן לכתחילה דלא נהגינן ביה מנהג גר ולא מנסבינן ליה בת ישראל עד דטביל בפני שלושה". בהבנת דבריו רבו הדעות. ה"מגיד משנה" (איסורי ביאה, פרק יג, הלכה ט) כתב שדבריו קרובים לדברי הרמב"ם (שיובאו בהמשך), ולהבנתו הרי"ף והרמב"ם סבורים שכיוון שהטבילה לנידותה היא דרכן של כל שאר בנות ישראל, היא מוכיחה שבעבר כבר היה מעשה גיור, ומן הסתם הוא נעשה כהלכתו. לפי הבנה זו, ברור שצריך מעשה גיור כדי להיכנס לעם ישראל, אלא שכיוון שאין אנו יודעים בוודאות שמעשה כזה אכן נעשה – התנהגות האישה כישראלית היא הוכחה לכך שהמעשה כנראה נעשה, ומכל מקום לכתחילה אסור לה להינשא. כך סבורים גם מהר"י בן לב (שו"ת, חלק א, סימן יב) והמהרש"ך (שו"ת, חלק א, סימן קנח).

הרמב"ן (יבמות שם, ד"ה מי) מפרש את שיטת הרי"ף כשיטת הריטב"א הנ"ל, ולפיה כל שלבי הגיור צריכים להיות בבית דין, ובדיעבד אם קיבל על עצמו בפני בית דין להתגייר ומל או טבל שלא בפניו – גיורו חל אבל אין משיאין לו אישה. בשו"ת לחם רב (סימן מד) פירש ששיטת הרי"ף היא שגיור בדיין אחד מועיל בדיעבד, והמאירי (שבת סח ע"א, ד"ה כבר ביארנו במשנה) סבור כי לדעת הרי"ף הצורך בבית דין של שלושה הוא רק לכתחילה, אך בדיעבד הגיור חל גם אם טבל בינו לבין עצמו בלבד.

9 גם בעל "אמרי יושר" (שו"ת, חלק א, סימן קעו) מפרש כי לדעת הרמב"ם טבילת נידה היא הוכחה לתהליך הגרות שכבר התבצע. לדעתו, בגרות לשם אישות, הגרות אינה חלה באופן מלא בשעת הטבילה אלא רק כאשר מתבררת כנות המתגייר בשמירת תורה ומצוות, כגון טבילת נידה והפרשת חלה. דברי הרמב"ם לפי ביאור זה זהים לשיטת רש"י, יבמות מה ע"ב, ד"ה בה כדבר אסי.

10 בניגוד להבנת רוב הפוסקים, ה"צפנת פענח" (איסורי ביאה, פרק יג, הלכה ז) הבין כי דברי הרמב"ם "גיורת שראינה נהגת בדרכי ישראל תמיד", הם "כעדים, דכל שעשתה פעולה המראה לנו שהיה הדבר מהני, זה בגדר עצם ולא בגדר ראייה". לדעתו, ההתנהגות יוצרת את המוחזקות – ההתנהגות כישראל

צהר מא התשע"ז ■ הרב אורי רדמן

טענת הגיורת: האם היא טוענת שהתגיירה? ואם כן, האם היא צריכה לומר על ידי מי התגיירה?

מקור נוסף שבו דנו הפוסקים על מעמדו של אדם שאין הוכחה שהתגייר מלבד טענתו, מובא בגמרא (יבמות מז ע"א):

אמר ר' יהודה: גר שנתגייר בבי"ד הרי זה גר, בינו לבין עצמו אינו גר. מעשה באחד שבא לפני ר' יהודה ואמר לו: נתגיירתי ביני לבין עצמי. אמר לו ר' יהודה: יש לך עדים? אמר ליה: לאו. יש לך בנים? אמר לו: הן. אמר לו: נאמן אתה לפסול את עצמך ואי אתה נאמן לפסול את בניך.

במקרה זה מוחזקותו כגר נובעת מטענתו שהתגייר, בניגוד למקרה הראשון שבו היא נבעה ממעשיו. וכתב הרמב"ם (משנה תורה, איסורי ביאה, פרק יג, הלכה ז):

טבל בינו לבין עצמו ונתגייר בינו לבין עצמו ואפילו בפני שנים אינו גר. בא ואמר: נתגיירתי בבית דינו של פלוני והטבילוני – אינו נאמן לבא בקהל עד שיביא עדים.

לדעת הרמב"ם, חוסר נאמנותו לומר שהתגייר כאשר אין עדים הוא רק כשטוען "התגיירתי ביני לבין עצמי", אך אם הוא טוען "התגיירתי בבית דינו של פלוני" – נאמן, ומכל מקום אין משיאים לו אישה ללא עדים על גיורו. מדבריו נראה כי אף אם הוא טוען שהתגייר בבית דין אך אינו מציין באיזה בית דין – אינו נאמן.

מהשוואת דברי הרמב"ם בהלכה ז (טענת המתגייר שהתגייר) ובהלכה ט (גר שנוהג בדרכי ישראל), יוצא שאם הבסיס לנאמנותו הוא רק דבריו (הלכה ז), עליו לטעון "התגיירתי בבית דינו של פלוני", אך אם יש לו חזקת התנהגות כישראל (הלכה ט), אין הוא צריך לפרט היכן התגייר כיוון שהתנהגותו כישראל היא ההוכחה ליהדותו. עם זאת, עדיין לא ברור אם עליו לטעון שהתגייר בבית דין כלשהו או שהתנהגותו כישראל מיייתרת את הצורך בביסוס הטענה שהיה גיור. בניגוד לדברי הרמב"ם, ה"שולחן ערוך" (יורה דעה, סימן רסח, סעיף י) פסק:

עובד כוכבים או עובדת כוכבים שבא ואמר: נתגיירתי בבית דינו של פלוני כראוי, אינו נאמן לבא בקהל עד שיביא עדים. ואם ראינום נוהגין כדרכי ישראל ועושים

יוצרת את הגיור גם ללא תהליך גיור פורמלי. כך הבין גם הרב פיינשטיין בספרו דיברות משה (יבמות, פרק ד, סימן לה, ענף ב, עמ' תעז; שם, ענף ג, עמ' תפ), גם אם ידוע שלא עשו את מעשה הגרות.

עיון במהות הגרות במשנתו של הרב שאול ישראלי

כל המצות, הרי אלו בחזקת גרי צדק ואף על פי שאין שם עדים שמעידים בפני מי נתגיירו.

דבריו שונים משיטת הרמב"ם, הן כיוון שהוא אינו מזכיר שהתנהגות בדרכי ישראל כוללת גם את עניין הטבילה אלא כותב סתם קיום "כל המצוות", הן כיוון שמדבריו משתמע שאף אם הגר מוחזק כישראל הוא עדיין צריך לטעון שהתגייר וצריך לפרט באיזה בית דין התגייר, ורק אז מתייחסים אליו כאלו ישראל, ומכל מקום אין משיאים לו אישה. ביסוס טענתו שהתגייר על ידי ציון בית הדין שגיירו מחזק את טענתו על הגיור, מכיוון שב"מילתא דעבידא לאיגלווי לא משקרי בה אינשי" (בכורות לו ע"א). באופן שונה ניסח זאת ר' חיים מוולוז'ין (שו"ת חוט המשולש, סימן ה):

אמנם כיון שראינוה נוהגת בדרכי ישראל, וזאת אומרת נתגיירתי בב"ד של פלוני הרי דינה מבואר בש"ע (סימן רסח, סעיף י) דהיא בחזקת גיורת. ואף דלכאורה איכא למימר דבמחלוקת שנויה, דהיינו דווקא לשיטת הרי"ף והרמב"ם דמפרשי הך דמי לא טבלה היינו שנוהגת בדרכי ישראל, אבל לשיטת התוספות והנמשכים אחריהם דמוקמי הך דמי לא טבלה דווקא בשקבלה עליה המצות בפני ב"ד... אמנם הרי הרמ"ה אזיל בשיטת התוספות הנ"ל... דהא דאמרינן שצריך ראייה שנתגייר בפני ב"ד דווקא דלא אתחזק, אבל אתחזק לא בעינן. ודבריו האחרונים הובאו גם ביתה יוסף, הרי דהרמ"ה מיקל טפי מש"ע דבאתחזק לא בעינן אפילו שיאמר נתגיירתי בב"ד של פלוני... וכן בדין דמאי שנא מכל החזקות דסוקלין ושורפין עליהן... אבל בהחזקת בגירות לא בעינן ראייה כלל.

לדבריו, התנהגות כישראל יוצרת חזקה שהוא התגייר ואיננה צריכה ראייה או טענה היכן התגייר ומתי.

לסיכום, לדעת ה"שולחן ערוך" צריך לדעת שהתגייר בבית דין מוסמך, ואם אין עדים, הגר צריך לומר שהתגייר בבית דינו של פלוני גם אם הוא מוחזק בהתנהגות כישראל, ומכל מקום אין משיאין לו אישה. ואילו לדעת הרמב"ם, אם הגר מוחזק כישראל אין צריך לטעון שהתגייר "בבית דינו של פלוני", אבל נראה שעליו לטעון שהתגייר כראוי בבית דין. חזקת התנהגות כיהודי (לפי הבנה אחת בדברי ה"מגיד משנה") חייבת לכלול גם טבילה. ר' חיים מוולוז'ין סבור שאם הוא מוחזק כגר, אין הוא צריך לטעון שהתגייר בבית דין כראוי כי החזקה עצמה מבררת, כמו חזקת אשת איש.

שלוש גישות בהסבר חזקת הגרות בפרשת "האח והאחות"

בפרשת "האח והאחות" לא היו לבורקובסקי, הבעל הראשון של אם הילדים, הוכחות (עדים או מסמכים) שהוא התגייר, והוא גם לא ידע לומר אצל מי התגייר. לעומת זאת, במידה מסוימת הוא הוחזק כגר על ידי הסביבה שבה חי, אלא שהוא לא הקפיד לשמור את כל המצוות, וגם אותם עדים שהעידו שהוא מתנהג לפי דת ישראל (מלבד העדים שהעידו כי הוא חזר לסורו), העידו שקיים מצוות במידה מינימלית: ביקורים בשבתות ובחגים בבית הכנסת, נוכחות בכר המצווה של ילדיו, שליחת ילדיו לבית ספר דתי וכיוצא בזה. השאלות שהתחבטו בהם הפוסקים הן:

א. מה מייחד את הדוגמאות שמזכיר הרמב"ם בתור מוחזקות כישראל – טבילה לנידה או לקרי, והפרשת חלה מעיסתה? האם דוגמאות אלו מאפיינות שמירה קפדנית על כל המצוות, כלומר שאם אפילו את שתי המצוות האלה, הנעשות בצנעה, הוא קיים, קל וחומר שקיים את כל שאר המצוות, או ששתי הדוגמאות רק מבטאות שמירת מצוות כלשהי?

ב. ר' חיים מוולוז'ין סבור כאמור שסומכים על החזקה, אך יש לדון בדבריו: האם כוונתו שהחזקה היא הוכחה שהיה גיור, או שיש כאן מוחזקות המחייבת אותנו להתייחס למי שהיה בעברו נכרי כאל גר, מוחזקות הדומה לחזקת נישואין של איש ואישה?

שיטת הרב אלישיב

בפסק דינו כתב הרב אלישיב¹¹ שאם היה ברור שהגר מתנהג בדרכי היהודים, דינו כיהודי לכל דבר חוץ מלישא אישה, אף שידוע שתחילה היה גוי, וכדברי הרמב"ם (משנה תורה, איסורי ביאה, פרק יג, הלכה ט) שצוטטו לעיל. ואף שר' חיים מוולוז'ין כותב שלדעת ה"שולחן ערוך" לא סגי בחזקה והגר צריך גם לומר שהוא התגייר בבית דין מוסמך של פלוני, מכל מקום ההלכה כדברי הרמ"ה, "שבאתחזק לא בעי ראייה אלא די בחזקה"¹². וזהו טעמו של הרב אלישיב לדין זה:

מכיוון שהתמיד להתנהג בדרכי היהדות חזקה עליו שהתגייר.

11 פסק הדין בענין האח והאחות (לעיל, הע' 7), עמ' 156 ואילך. הרב אלישיב ישב כאב בית הדין הגדול בדיון על ערעור האחים על פסק הדין של בית הדין האזורי בפתח תקווה. יחד עמו ישבו הרב סלמן חוגי והרב שאול ישראלי.

12 הרב אלישיב מוסיף שה"חזון איש" טען כי שיטת ה"שולחן ערוך" זהה לשיטת הרמב"ם, וכי לדעת שניהם אין צריך לומר באיזה בית דין התגייר.

עיון במהות הגרות במשנתו של הרב שאול ישראלי

כלומר, החזקה היא הוכחה שהיה גיור, והיא מייתרת את הצורך שהגר יטען היכן הוא התגייר. וממשיך הרב אלישיב:

ויש לעיין במה שכתב הרמב"ם: "ראינה נוהגת בדרכי ישראל... ועושה כל המצוות", במה הא [הוא] מתחזק אם בכולהו או בחדא מהן? והנה המקור לדברי הרמב"ם הוא ממ"ש בגמרא מי לא טבלה לנידותה... ואם כן משמע דבחדא סגי... ומ"ש הרב המגיד שם: "מי לא טבלה היכי אפשר לחוש שלא נתגיירו כראוי והרי הם נוהגים בכל המצוות כישראלים גמורים", יש לומר דאין כוונתו לומר שכל עוד לא נוכחנו לדעת שהוא מקיים כל תרי"ג מצוות אין להעמידו בחזקת גר, אלא אם ראינהו מקיים ולא ראינהו מזלזל במצוות, הרי יש להניח דבוודאי התגייר כדין... ונראה עוד, בהא דנוהג בדרכי ישראל אין בזה כללים קבועים, ויש לשקול כל דבר לפי העניין והזמן, ומלפנים בישראל כשראינהו טובל לקריו וכיו"ב ויחד עם זה הוא עובר על אחת ממצוות ד' אשר לא תעשנה, גם אם זה דבר מדברי סופרים שזה היה מהווה ריעותא בחזקה. אך בזמננו יש לדון שהתנהגות בדרכי היהדות שעל ידה נקבעה הגירות לובשת קצת צורה אחרת, ואם ראינהו מתנהג כדרך שיהודים – אשר הוא שוכן בתוכם – מתנהגים, כגון שהוא מבקר בבית הכנסת בשבתות ובימים טוב, לוקח באטליז כשר, לא עובד בשבת וכיו"ב, יש לומר דעל ידי זה מחזיקים אותו לגר, גם כשעובר על דבר מדברי סופרים.

להבנתו, ההליכה בדרכי היהדות היא הוכחה שבעבר הוא התגייר, וכיוון שדרכי היהדות גמישות ומשתנות מתקופה לתקופה, התנהגותו לפי דרכיה של החברה היהודית שבה השתלב מוכיחה שהוא אכן התגייר. עם זאת, יש להעיר שמלבד אייבהירות בדבריו שאותו אדם "נוהג בדרכי ישראל"¹³, דבריו קשים, וכבר העיר על כך הרב ישראלי: הרי יש שני סוגי חזקות – חזקה שמעידה על הגיור העבר, וחזקת התנהגות המחייבת אותנו להתייחס אליו כאל גר – ומכיוון שהרב אלישיב סבור כי התמדתו בהתנהגותו כגר מוכיחה שבעבר הוא התגייר, קשה להבין כיצד תוכיח זאת התנהגות דתית לפי הנורמות הדתיות של החברה היהודית שבה חי, שהרי התנהגות כזו אינה ייחודית ולכאורה אינה מוכיחה דבר מלבד השתלבותו בחברה. למשל, בחברה הכללית במדינת ישראל

13 על ניסוחו של הרב אלישיב, שאם אדם עובר על דברי סופרים אין זה פוגם ביהדותו מחד גיסא, לעומת דרישתו שישתלב כמקובל בחברה מאידך גיסא, העיר הרב ישראלי (פסק הדין בענין האח והאחות, לעיל, הע' 7, עמ' 163): "הנה נתן דבריו לשעורים, שהרי יתכן לצערנו גם ששוכן בין יהודים שאינם מבקרים בבתי כנסיות בשבתות וימים טובים וכו' והללו ודאי לא ידרשו מהגר הגר בתוכם בכדי להחזיקו כיהודי שיבקר בבתי כנסיות בשבתות ויו"ט! ומה בדבר הנחת תפילין או נטילת לולב וכל כיו"ב? והאם ההבחנה תהיה בזה אם מדקדק במה שהוא חיוב מן התורה לבין חיוב מדברי סופרים?".

באותן שנים רוב מקומות העבודה היו סגורים בשבת לפי חוק שעות עבודה ומנוחה, התשי"א-1951, האוסר לעבוד בשבת, ולכן ברור שהעובדה שבורקובסקי לא עבד בשבת אינה יכולה להוכיח שנהג כך בגלל אמונתו הדתית, כיוון שאין היא אלא סימן להשתלבותו האזרחית הכפופה לחוקי המדינה. כמו כן, רוב חנויות המאכל מוכרות אוכל כשר, ולכן העובדה שלא קנה בשר במקומות נידחים שבהם החנויות מוכרות בשר טרפה אינה יכולה להוכיח את אמונתו הדתית או את היותו שומר מצוות. לכאורה רק שמירת מצוות מלאה יכולה להוכיח את גיורו, שהרי אז רואים, כדברי הרב ישראלי,

שהתנהגותו בתור יהודי היא כנה ומשוכנעים שאין בה רמאות, שאז ודאי לא היה נבצר ממנו גם טבילת גרות... לא היה ב"ד מונע עצמו מלקבלו לגר, ועל כן נאמן עלינו שוודאי באמת התגייר כהלכה, כי מה מעכב בעדו.¹⁴

מכל מקום, מדברי הרב אלישיב נראה כי חזקת יהדות מבוטאת בהשתלבות החברתית המינימלית של המתגייר בסביבתו הדתית, וכי אין היא השתלבות דתית-אמונית אלא השתלבות דתית-התנהגותית. להבנתו, זו כוונת דברי הגמרא "מי לא טבלה לנידותה?" – שמירת מצוות בסיסית המקובלת בחברה הדתית, כלומר השתלבות התנהגותית.¹⁵

שיטת הרב ישראלי

הרב ישראלי¹⁶ חולק על העיקרון שבשיטתו של הרב אלישיב בשתי נקודות עיקריות: הנקודה הראשונה היא, שמכיוון שהגר הוחזק בעברו כנכרי, התנהגותו כישראל איננה יכולה לשלול את הצורך לברר אם הוא התגייר ומי גייר אותו, כי מוחזקותו כישראל, המבררת שהיה כאן גיור, חייבת להתבסס על טענתו שהוא התגייר. לדבריו, לכן כתב הרמב"ם (משנה תורה, איסורי ביאה, פרק יג) בהלכה ט, שגם כשהוא מתנהג כישראל הוא חייב לטעון שהתגייר בבית דין, אלא שבמקרה כזה אין הוא חייב לציין שהתגייר בבית דין מסוים, ודי שיאמר שהתגייר סתם או שהתגייר בפני בית דין הדיוטות שאינם ידועים. ואכן, במקרה זה הנאמנות אינה מכוח מילתא דעבידא לאיגלוויי, כמו בהלכה ז (שם), ולכן אינו צריך לפרט באיזה בית דין התגייר.

14 שם.

15 דברי הרב אלישיב, הסבור שההשתלבות החברתית בנוהגי היהודים מספיקה כדי להוציא את הגוי מחזקתו ולהחשיבו כישראל (אך לא לעניין הנישואין), אינם יכולים ללמד על דעתו בנוגע לשאלה המרכזית של גרות בזמן הזה. ברור שהוא דורש מכלל גר לקבל על עצמו שמירת מצוות מלאה, אך הוא גם קובע ששמירת המצוות המעשית של הגר, גם אם היא חלקית והתנהגותו אינה מבטאת קבלת תורה ומצוות אלא התנהגות שזוהה להתנהגות החברתית בסביבתו היהודית, יוצרת לו חזקת יהודי המחייבת את אשתו בגט.

16 פסק הדין בעניין האח והאחות (לעיל, הע' 7), עמ' 163 ואילך.

עיון במהות הגרות במשנתו של הרב שאול ישראלי

והרב ישראלי מוסיף שמכיוון שהחזקה במקרה כזה מבררת את טענתו שהיה גיור בעבר, התנהגותו חייבת להיות כיהודי כשר לכל דבריו, כי "[כ]שרואים שנוהג כדרכם של ישראל כשרים לא היה ב"ד מונע עצמו מלקבלו לגר, ועל כן נאמן עלינו שוודאי באמת התגייר כהלכה, כי מה מעכב בעדו".

זו הנקודה השנייה שבה חולק הרב ישראלי על הרב אלישיב: החזקה כישראל איננה יכולה להיות רק התנהגות חברתית הוזה להתנהגות הסביבה שבה חי הגר, אלא עליה להיות התנהגות הנובעת מעולמו הדתי החדש, ולכן הדגיש הרמב"ם (הלכה ט) שהגר "עושה כל המצוות". לדעתו של הרב ישראלי, חייבת להיות התאמה בין קבלת מצוות הנדרשת מן המתגייר כדי שבית הדין יסכים לגיירו ובין שמירת המצוות כדי ליצור חזקת יהדות.

על פי הסברו זה, הרב ישראלי כותב שדברי הרמב"ם (שם) "גר שנוהג בדרכי ישראל שטובל לקריו ועושה כל המצוות", אינם אלא דוגמה המבטאת את הקפדתו היתרה של הגר, ולא דוגמה להשתלבותו החברתית בחיי היהודים כשיטת הרב אלישיב. ובלשונו של הרב ישראלי:

והנה במש"כ הרמב"ם שחזקה זו היא דוקא "שטובל לקריו ועושה כל המצוות", השיגו הרמב"ן וז"ל: "ודברי תימה הם דא"כ הוזה ליה למימר מי לא שמר שבת אחת ולא לימא מי לא טבל לקריו דיותר קל לידע ששמר שבת או נהג מצוות מן הטבילה, שהרבה לא טבלו לקרוין מעולם". נראה שחולקים הם בצורת ההחזקה דלרמב"ן סגי במה שרואים שנוהג באיזה מהמצוות כישראל (והיינו ודאי כשלא ראינו מצדו גם שבאיזה מצוות עובר) דסגי בהא להחזיקו כישראל, ואילו לרמב"ם שהדגיש שהחזקה היא כשראינוהו "עושה כל המצוות" נראה ברור דס"ל דמה שרואים שעושה מצווה מן המצוות אין זה מחזיקו בישראל, דשמא סיבה מסויימת יש בדבר... אולם תיקשי מה שיעור נתת בדבר, שהרי אין מזדמנות לו כל המצוות בזמן אחד, ולזאת קבעה הגמרא (לדעת הרמב"ם) סימן בדבר – שטובל לקריו, והיינו שראינוהו מדקדק גם בדברים שבצנעא, שאין מי שיעיד עליו וידע שאכן הוא טמא וטעון טבילה, וכן באשה שטובלת לנידתה, וכן הפרשה מעיסתה דיכולה לומר שהפרישה... ואם ראינום זהירים גם בדברים אלה, מזה אנו למדים שעושים "כל המצוות". ומכל מקום נראה שגם הרמב"ן מודה שאם ראינום שאינם זהירים אלא במצוות מסוימות ומזלזלים באחרות

דוודאי אין בזה כדי להחזיקם בישראל, שהרי אדרבא ממה שאנו רואים שמצוות מסוימות אינם שומרים, ה"ז עילה להחזיקם בעכו"ם.¹⁷

והרב ישראלי מוסיף שאף שלפי שיטת הרמב"ם הנ"ל שאם הוחזק כישראל ש"עושה כל המצוות" אינו צריך לטעון היכן הוא התגייר, ה"שולחן ערוך" פסק שגם במקרה כזה חייב הגר לטעון כי התגייר בבית דינו של פלוני.¹⁸ נראה אם כן, שלעומת הבנתו של הרב אלישיב שחזקת היהדות היא חזקה הנובעת מהשתלבותו של הגר בחברה היהודית שבסביבתו, אף אם חברה זו שומרת על מצוות הדת ברמה מינימלית בלבד, הרב ישראלי סובר שחזקת היהדות היא חזקה דתית הנובעת מהשתלבות הגר בעולם האמונה היהודית וקיום המצוות; לדעתו, הנאמנות של חזקה זו נובעת מבירורה של החזקה במקרה זה שהגר אכן התגייר.

לדעת הרב ישראלי, החזקה עליה מדבר ר' חיים מוולוז'ין עוסקת במי שמוחזק אצלנו כגר, שאז אנחנו מתייחסים אליו כגר וחזקה זו היא כחזקת נישואין של איש ואישה, שעליה כתב הרמב"ם (משנה תורה, איסורי ביאה, פרק א, הלכה כא) שסוקלין על החזקות. חזקה זו קיימת כשאדם הוחזק כגר ולא ערערו על כך מעולם או לחלופין אם אי אפשר לדרוש ממנו ידיעה על גרותו, בדומה למקרה שעליו דן ר' חיים מוולוז'ין, שהדיון היה על אישה ובתה הקטנה (האם הן גיורות או ישראליות), והאישה נפטרה והכתבים שמעידים שהיא ובתה התגיירו אבדו, והשאלה היא אם בתה מותרת לינשא למי שהיה נשוי לאמה – במקרה כזה החזקתן עד כה כגיורות מהווה חזקה. אך הדיון במקרה של בורקובסקי הוא אם יש לו חזקת התנהגות המבססת את טענתו שהתגייר בעבר, ובמקרה כזה סבור הרב ישראלי שההתנהגות היא הוכחה רק לכך שהוא ימשיך להתנהג גם בעתיד כיהודי כשר.

שיטת הרב ז'ולטי

הרב ז'ולטי מפרש באופן אחר את קביעת הגרות על פי החזקה. הוא מסכים עם הרב ישראלי שהחזקה במקרה דידן איננה נובעת מהתמדתו של הגר להתנהג כישראל (עובדה שעליה התווכחו העדים והפוסקים הנ"ל), אך לדעתו החזקתו כגר נובעת מכך שבת

17 שם, עמ' 169.

18 את השמטת הדוגמה של טבילה לקריו על ידי ה"שולחן ערוך" ביאר הרב ישראלי כך (שם): "ובשו"ע... צ"ע הא דהשמיט שטובל לקריו, דלפי הנ"ל לרמב"ם הרי דווקא בכה"ג הוא שמחזיקים אותו בישראל. ואולי י"ל כהרמב"ן אלא שהרי כנ"ל גם לרמב"ן הוא רק אם רואים שעושים כל המצוות שהזמנו באותה שעה, שאם באיזה מהן מזלזל, גם לרמב"ן אין זה חזקה, ע"כ כתב שראינום עושים כל המצוות, והיינו המצוות שבאותו זמן, דזה מחשיב שאנו רואים אותם בגדר שומרים כל המצוות. ול"צ להא דעושים גם מצוות שבצנעא דווקא, כהרמב"ם."

עיון במהות הגרות במשנתו של הרב שאול ישראלי

הדין לא היו מאפשרים להחזיק אדם זה כגר אם לא היה ברור שהוא התגייר, ושחזקת ההתנהגות נובעת ממעשי בתי הדין שחיתנו אותו וערכו לו גט פיתורין ובכך החזיקו אותו כגר. כלומר, החזקה אינה נובעת מהתנהגותו שלו – ואין זה משנה אם הקפדתו על קיום המצוות הייתה רבה או מעטה – אלא מהתייחסות החברה כלפיו על ידי בתי הדין המוסמכים שלה,¹⁹ וכדברי ה"חזון איש" (אבן העזר, סימן פג, אות ו):

אם הוחזק בעיר לגר ואינם זוכרים תחילת גירותו, אף אם יש עדים שהיה נכרי הרי זה גר גמור דזה בכלל חזקת הנהגה, שאין בי"ד מניחין להחזיק בעיר שלא כדין, וכיוון שהוחזק בעיר שהוא גר המותר בישראלית חזקת הדבר שהותר מן הדין בישראלית.

סיכום עמדות הפוסקים

לסיכום, הרב אלישיב והרב ז'ולטי סבורים שהתנהגותו של הגר כישראל מספיקה כדי להחזיקו כישראל גם אם הגר שנמצא לפנינו אינו יכול לומר אצל מי הוא התגייר, אך הם נחלקו בהגדרת החזקה: הרב אלישיב סבור כי אף התנהגות בסיסית כישראל יוצרת את החזקה, ואילו הרב ז'ולטי סבור שמעשי בית הדין שהחזיקו את הגר כישראל בקידושו או בגירושו הם היוצרים את החזקה; לשיטתם, ההשתלבות בישראל היא השתלבות חברתית-התנהגותית.

לעומת זאת, הרב ישראלי סבור שללא טענתו של הגר שהתגייר, אי אפשר להחזיקו כישראל. גם אם הוא מתנהג כישראל גמור ושומר את כל המצוות, וגם לפי שיטת הרמב"ם שאין הוא צריך לזכור אצל מי התגייר, מכל מקום עליו לטעון שהתגייר, כי רק כאשר הוא טוען שהתגייר ומצטרפת לכך התנהגותו כישראל כשר – ובמקרה כזה בין כה וכה היה יכול להתגייר, כי הרי בית הדין לא היה נמנע מלגיירו עכשיו – יש לו נאמנות על גיורו בעבר. החזקתו כישראל על פי התנהגותו זהה להחלטת בית הדין לגיירו, והחלטה כזו מתרחשת רק כשבית הדין משוכנע שהוא מתגייר מתוך אמונה כנה, ולכן במקרה שכבר דנים על גיור לשעבר חייב הוא לשמור מצוות באופן מלא. לדעתו של הרב ישראלי, חזקתו כישראל אינה בשילובו החברתי אלא בהכרה שהמתגייר עבר שינוי דתי אמוני.

על אף הדברים לעיל נמנע הרב ישראלי להתיר את האחים מדין ממזרים. בערעור הראשון הוא החזיר את הדיון לבית הדין האזורי כדי שימשיך ויברר את יהדותו של

¹⁹ הרב אלישיב מביא טענה זו כצירוף (בסוגריים) לטענתו העיקרית (פסק הדין בענין האח והאחות, לעיל, הע' 7, עמ' 160).

בורקובסקי, והוא הטיל ספק בתהליך הגרות ואף העלה השערה שכלל לא היה גיור אלא רק שבורקובסקי הוציא קול שהוא התגייר.²⁰

בערעור השני, שהתקיים בחודש שבט תש"ל (ובו הוא דן עם הרב אלישיב והרב עובדיה יוסף), נפסק שהאח והאחות ממזרים. פסק הדין האחרון אינו מנומק, והרב ישראלי אף לא הסביר מדוע הוא חוזר בו מעמדתו הראשונה שבה פקפק בגיורו של בורקובסקי. ייתכן שגם לדעתו יש גבול זמן מסוים שבו ניתן לדרוש מן המתגייר להביא הוכחה או עדים לגיורו, או לדרוש ממנו לזכור לפני מי התגייר ואיך הוא התגייר (במקרה הנדון עברו יותר מארבעים שנה). ולכך יש להוסיף שהדיון על גיורו התקיים לאחר שנשמדו היהודים בערי אירופה, ובתי הדין – וכן רבניהם, עדיהם והגניזות שבהן מתועדים פסקי בתי הדין – הוכחדו. במציאות כזו כמעט שאף גר אינו יכול להוכיח את גיורו, ואם החברה הכללית ובתי הדין הממונים על הציבור מתייחסים אליו כאל גר, אז שיטתו של ר' חיים מוולוז'ין בעניין החזקה היא הקובעת.²¹

סיכום

לדעת הרב ישראלי, גיור הוא תהליך הצטרפות לעם ישראל. התהליך עצמו (מילה וטבילה) נעשה על ידי הגר, ובדיעבד מספיק לו שני עדים, אך התהליך המעשי נעשה רק לאחר שבית הדין מסכים לקבל את המתגייר לכלל ישראל, לאחר שהגר קיבל בפניו שיקיים מצוות. אם כן, ברור שלדעתו ההצטרפות לעם ישראל אינה הצטרפות אתנית אלא הצטרפות דתית – הגר מזדהה עם האמונה הדתית של עם ישראל. בית הדין רואה את השינוי שחל בנפשו של המתגייר ומחליט לצרפו לעם.

הבנתו של הרב ישראלי כי גיור הוא תהליך הצטרפות לעם ישראל על בסיס האמונה הדתית באה לידי ביטוי מיוחד במאמרו "על גיור כהלכה",²² ובו הוא טוען שיש לדרג את המבקשים להתגייר:

20 הרב ישראלי גם טען (פסק הדין בענין האח והאחות, לעיל, הע' 7, עמ' 174) שאולי גם אם היה גיור הוא אינו תופס כי הוא נבע מאונסו, ואף שההלכה במקרה כזה היא שכולם גרים הם, מכל מקום הלכה זו נובעת מדברי הריטב"א (יבמות כד ע"ב, ד"ה הלכה כדברי) "שאגב אונסו גמר וקיבל", אבל אונסו שייך רק אם האישה תחייב אותו ולא משפחתה. עם זאת, גם לאחר דבריו אלו חשש הרב ישראלי שהוא ספק גר ולא כתב שהגרות בטלה.

21 בפרשת "האח והאחות" הוחזק בורקובסקי כגר לא רק על ידי עצמו ועל ידי בית הדין שערך את גירושו, אלא גם על ידי אשתו, אם הילדים, ואם כך לכאורה ילדיה ממזרים מדין "שוויא אנפשיה". הרב ישראלי טוען שנחלקו האחרונים אם דין "שוויא אנפשיה" הנאמר על האם חל גם על זרעה בדיני ייחוס. הרב שאול ישראלי "על גיור כהלכה" הרבנות והמדינה 366 (הרב אברהם ישראל שריר עורך, התשס"א).

עיון במהות הגרות במשנתו של הרב שאול ישראלי

אין לדבר בנשימה אחת על כל הסוגים של נשואי תערובת. היהודי ברוסיה אשר חי בין הגויים, אשר בקושי שומר על זיכרון השתייכותו, ואשר עקב תנאי הניתוק מכלל ישראל נתפתה לחבק חיק נכריה – אותו קשה להאשים, איתו מוכרחים להתחשב, אם אחרי הכל לא שכח את מוצאו עד כדי כך שהשפיע גם על האישה שתנתק עצמה ותעלה ארצה... אך גם במקרים אלו לא יתכן שתהפוך יהודיה מבלי שתעבור על דרך הגיור, שאיננו רק טקס, אלא תהליך של מהפכה פנימית נפשית גדולה... תורת ישראל היא חלק בלתי נפרד ממהותו של האדם מישראל. לא רק "לא תרצח" הוא חלק ממהות זו, כי אם גם "אנכי ה' אֱלֹהֶיךָ".

התייחסותו של הרב ישראלי ליהדות רוסיה איננה מקרית. לעומת גיור אישה סקוטית או צרפתית הנשואה ליהודי, כלומר, גיור שבו אין לנו ודאות עד כמה לבה של האם מזדהה עם זהותה הלאומית היהודית, וממילא אנו מתקשים להאמין שהיא תצרף לזהותה הלאומית גם את היסוד הדתי של היהדות ותקבל עליה עול מצוות, ביהדות רוסיה (לפחות בזמן הרב ישראלי) פועם הרגש הלאומי המחולל את השינוי הנפשי, ולכן גם הגיור הדתי, שמבוסס כאמור על הזהות הלאומית – קל יותר.

גם נימוקיו של הרב ישראלי לפסק הדין בעניין "האח והאחות" חושפים את השקפתו שהזהות היהודית היא אמונה שבאה לידי ביטוי בקיום מצוות מוחלט, כלומר, לא קיום מצוות שמבטא שילוב חברתי על בסיס דתי, אלא קיום מצוות שמשקף את השינוי שהתחולל בנפשו של הגר. קיום מצוות כזה מאפשר להתבסס על חזקת יהדותו גם בלא הוכחה על הגיור בעבר, כי חזקה זו היא במקום הגיור עצמו, אלא שגם במקרה זה לא ניתן להשיאו אישה. נראה לי שמתוך הבנה זו שבסיס הגיור לאומי ועליו מתבססת הקומה הדתית, נובעת עמדתו כי אין לגייר קטן למשפחה שאיננה שומרת תורה ומצוות, וכדבריו בשו"ת משפטי שאול (סימן לח). וכבר העירו שעמדתו זו היא כעמדת רבו הראי"ה קוק,²³ שהרי במקרה זה השינוי הנפשי הפנימי אינו יכול להתחולל אצל המתגייר, למרות התמורה בזהותו הלאומית.²⁴

23 ראה: הרב ישראל רוזן "גיור קטינים המאומצים במשפחה חילונית" תחומין כ 245 (התש"ס), עמ' 248; הרב אברהם סתיו "גיור קטינים שהוריהם נשארים בגיותם" תחומין לד 229 (התשע"ד).

24 הבנת שיטתו של הרב ישראלי שמהות הגיור היא לאומית הועלתה כבר על ידי פרופ' צבי זוהר ופרופ' אבי שגיא בספרם גיור וזהות יהודית (התשנ"ה), עמ' 223, ולהבנתם תפיסה זו מגמדת לכאורה את משמעות קבלת המצוות בתהליך הגרות. לדעתם (שם, הע' 62), הגישה הרואה את שמירת המצוות כמרכזית בתהליך הגרות היא חדשה יחסית בעולמה של ההלכה ונובעת מתגובה לנסיבות היסטוריות וחברתיות האופייניות לעם ישראל בתקופה זו; כמותם סובר גם הרב יצחק רונס "תפיסת הגיור הציונית דתית – עיון במשנת הרב שאול ישראלי" צהר לט 259 (התשע"ו). לעומת זאת, הרב אברהם ישראל שריר בתגובתו על מאמרו של הרב רונס בגיליון זה מזהה את הדרישה לקבלת מצוות אצל המתגייר בשיטת הרב ישראלי כשינוי זהות המחולל את תהליך הגיור. לעיון נוסף בפולמוס בין הרב רונס לרב

נספח

דיון בפרשת "האח והאחות" זוקק התייחסות לעמדתו ההלכתית של הרב גורן. הרב גורן התיר את האחים מכתם המזורות ופרסם את עמדתו כחמש שנים לאחר שהרב אלישיב והרב ישראלי כתבו את פסק דינם הנ"ל. פסק דינו של הרב גורן עוסק במכלול עניינים הקשורים לדיני גרות, ביטול גרות והפקעת נישואין.²⁵ מכל מקום, בשאלת חזקת היהדות הנ"ל הוא טוען שלדעת ה"שולחן ערוך" המתגייר חייב לטעון באיזה בית דין הוא התגייר, והתנהגותו כישראל ללא טענת גיור אינה יכולה להיות חזקת יהדות. גם הרב גורן מבין כהבנת הרב ישראלי, ששמירת המצוות היוצרת את החזקה לדעת הרמב"ם איננה שמירת מצוות סמלית או חברתית אלא שמירה מלאה על כל המצוות, וגם הוא סובר שהדוגמאות שמביא הרמב"ם – טבילה לקריו ולנידה, וכן הפרשת חלה – הן דוגמאות המבטאות את שמירת כל המצוות, כיוון שאם הגר מקיים אפילו מצוות הנעשות בצנעה, קל וחומר שיקיים את שאר המצוות המוטלות עליו ככל יהודי. התנהגות זו היא ביטוי לשמירה דתית-אמונית מלאה של תורה ומצוות אך כאמור היא חייבת להתבסס על טענתו של המתגייר שהוא התגייר בבית דין מוגדר. בניגוד למשתמע מדברי הרב ישראלי, שבמקרים מסוימים מסתמכים על מוחזקות המתגייר כישראל אף אם אינו יכול להוכיח אצל מי הוא התגייר, הרב גורן שולל לחלוטין את דברי ר' חיים מוולוז'ין הנזכרים לעיל.

שריר בהבנת שיטתו של הרב ישראלי במהות הגרות, ראה: הרב יצחק רונס "בית הדין לגיור – שלוחי דין או שלוחי דרחמנא – עיון במחשבת הגרות" אמונת עתיד 112 [עמ' 64] (תמוז התשע"ו); הרב אברהם ישראל שריר "נחלקה התיומת פסול – על גיור במשנתו של הרב ישראלי זצ"ל (תגובה)" אמונת עתיד 113 [עמ' 92] (תשרי התשע"ז); הרב יצחק רונס "תגובה לתגובה" (שם, עמ' 96); הרב אברהם ישראל שריר "עוד על עיון במחשבת הגרות (של הרב ישראלי זצ"ל) – תנאי קודם למעשה" אמונת עתיד 114 [עמ' 135]; הרב יצחק רונס (שם, עמ' 136).

25 על עניין הפקעת הגרות בפסק הדין בעניין "האח והאחות", ראה מנחם פינקלשטיין הגיור – הלכה ומעשה (התשס"ג), עמ' 350 ואילך.